

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО, ІСТОРІОГРАФІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

УДК 94(477.4)"17/18":342.56

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-43-80-89>

Андрій Шевчук

Житомирський державний університет імені Івана Франка

доктор історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: shevchuk.istor@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9023-5214>

ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/AAQ-7690-2020>

Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57920353200&origin=recordPage>

**Судова влада Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.)
у мемуарній літературі**

Анотація. *Метою статті* є визначення умов функціонування судової влади Правобережної України під час проведення імперської політики пошуку компромісів зі шляхтою (заради утвердження) у прикордонному регіоні наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. Аналіз здійснено на основі спогадів та оцінок очевидців (приїжджих чиновників і представників локальної еліти). **Методологія дослідження** базується на поєднанні загальнонаукових (аналізу, синтезу, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичного, історико-системного, історико-типологічного) методів із принципами історизму, системності, науковості, що дозволило зосередитися на оцінці становища судових структур у спогадах приїжджих чиновників і місцевих шляхтичів. Просопографічний метод дозволив дослідити особи мемуаристів та окремих посадовців судів у сукупності їх індивідуальних якостей та взаємостосунків з оточенням. **Наукова новизна** роботи полягає у дослідженні діяльності судових структур правобережних губерній в умовах імперської політики, надання поступок місцевій еліті в спогадах приїжджих російських чиновників та представників локальної шляхти. Окремі положення, викладені у мемуарах, підтверджуються/спростовуються на основі використання комплексу опублікованих та архівних джерел. **Висновки.** Судова влада не знайшла належного відображення у спогадах та оцінках сучасників. Заради збільшення привабливості мемуаристи більше зосереджувалися на описі приватного життя, а судові справи, за великим рахунком, видавалися авторам нецікавими, заплутаними, можливо не завжди справедливо вирішеними. Для приїжджих російських чиновників важливим був показ з негативного боку річпосполитської судової процедури для прикрашання імперського судочинства, вони не завжди розуміли тонкощі імперської політики та особливостей функціонування судової влади в регіоні. Місцеві мемуаристи переважно не заглиблювалися у судові процедури, не бажаючи показувати у т. ч. й незадоволення роботою установ, що підривало б авторитет локальної шляхти. У полі їх зору перебували посадовці судових структур. Оцінки авторів різняться, проте дають можливість зрозуміти важливість обіймання виборних посад для нобілітету, набутий ними соціальний капітал, боротьбу за владу між партіями. Є. Фелінська розуміла руйнівні наслідки втручання імперської влади у місцеве судочинство, що призвело до відсторонення шляхти від судової влади. Дослідження спогадів та оцінок дозволяє «відчути епоху» і зрозуміти, що у повсякденному житті суспільства був запит на соціальну стабільність і відчуття захищеності, чого не можна досягнути без ефективної судової влади.

Ключові слова: імперська політика, масони, мемуари, Правобережна Україна, річпосполитська судова традиція, судова влада.

Постановка проблеми. Захоплення Російською імперією правобережних територій наприкінці XVIII ст. означали зміну парадигми суспільного життя тогочасного суспільства. На зміну шляхетській демократії зі сеймиками, незалежною судовою владою та повагою до прав прийшла держава, яка вимагала лояльності, сплати податків, служби в армії та головне прагнула контролювати всі сфери життя. Імперська політика верховної влади у досліджуваній період зазнавала постійних змін: Катерина II заради уніфікації управління запровадила «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., згідно з якими створювали імперські органи влади та суду, відкидаючи річпосполитську традицію у сфері управління та судочинства. Натомість політика Павла I та Олександра I була більш прагматичною і гнучкою: прагнучи укріпитися в складному в соціоетнічному плані регіону, вони пішли на поступки локальній еліті, відновивши окремі елементи річпосполитського судочинства та польську мову, Третій Литовський статут та конституції. Після Листопадового повстання 1830–1831 рр. Микола I ліквідував усі «уламки» попередньої епохи. Зрозуміло, що всі ці події не

опинилися поза увагою сучасників. Їхній погляд та оцінки дозволяють зрозуміти історичне тло епохи. Очевидно, що не всі мемуаристи могли проаналізувати імперську політику верховної влади та місцевих адміністраторів, проте вони показували результати їхніх дій.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Вивчення в мемуарній літературі комплексу питань, пов'язаних із місцем судової влади у житті суспільства Правобережної України наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст. не знайшли належного відображення у працях істориків та дослідників історії права. Причини цього полягають у тому, що практика написання мемуарів не набула значного поширення у середовищі місцевих посадовців та чиновників, а ті мемуаристи, які описували сучасні їм події, належали до місцевої еліти і розглядали тогочасні події більше крізь призму партикулярного життя свого соціуму. З іншого боку, питання щодо ролі судової влади у житті тогочасного суспільства виявилось малодослідженим через перебування предмету дослідження на стикові історії та юриспруденції, складнощами в опрацюванні архівних джерел. Проведене попереднє дослідження потребує поглиблення та уточнення окремих моментів (Шевчук, 2022, с. 60–61).

Мемуари є цінним джерелом з історії, які дозволяють зрозуміти причини і наслідки тих чи інших явищ, зрозуміти мотиви як історичних постатей, так і простих жителів. Не заглиблюючись у теоретичні аспекти мемуаристики, дозволимо звернути увагу на класичну працю радянського періоду, фундаментальне п'ятитомне (у 13 книгах) довідково-бібліографічне видання за ред. П. Зайончковського. Упорядкований за хронологічно-територіально-видовим принципом корпус дозволяє зрозуміти масштабність літературно-історичних процесів у Російській імперії. Правобережні губернії в означений період не мали ще глибоких традицій написання мемуарів, а ті, які запропоновані у праці, більше стосувалися історичних екскурсів з епізодичними вкрапленнями про стан справ у містах, містечках, монастирях і церквах¹ та можуть бути корисними для краєзнавців (Зайончковський, 1977, с. 43–52).

Дослідник мемуаристики Волині, літературознавець В. Єршов у своїй ґрунтовній монографії проаналізував життєвий шлях та творчість провідних літераторів краю, серед яких А. Фелінський, Г. Ржевуський, Ю. І. Крашевський, Т. Бобровський, Є. Івановський та інші. Окремі сторінки історії регіону (Волинське масонство, Війна 1812 р., Декабристське повстання) подано з використанням наукового доробку істориків та суджень мемуаристів (Єршов, 2008, с. 79–150). До поля зору І. Ярмошика, дослідника суспільно-політичного і культурно-духовного розвитку Волині у польській історіографії 1800–1939 рр., потрапили «*Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego*». Автор вважає їх, поруч із іншими *pamiętnikami* та дослідницьким творами польських авторів, цінним джерелом для розуміння історії Правобережної України початку XIX ст. (Ярмошик, 2009). О. Маркевич, досліджуючи свідчення мемуаристів про державну службу у Волинській губернії наприкінці XVIII – першій половині XIX ст., приходять до цілком логічного висновку про необхідність аналізу отриманої інформації зі спогадів, мемуарів, листів і співставлення з іншими джерелами. Авторка наполягає на інформативності спогадів волинських чиновників, у той час як автори – представники місцевої еліти – більше звертали увагу на факти хабарництва та невисокого авторитету приїжджих адміністраторів (Маркевич, 2020, с. 53).

Мета статті. На основі спогадів очевидців (приїжджих чиновників і представників локальної еліти) визначити умови функціонування судової влади Правобережної України наприкінці XVIII – у першій третині XIX ст., тобто під час проведення імперської політики пошуку компромісів зі шляхтою заради утвердження у прикордонному регіоні.

Виклад основного матеріалу. Конструювання адміністративних та судових органів відповідно до «Учреждений...» 1775 р. та зміни у політиці, запропоновані Павлом I та Олександром I, призвели до появи приїжджих чиновників та канцеляристів. Вони по-своєму оцінювали становище в різних сферах життя, часто порівнюючи зустрінуті ними реалії з внутрішніми губерніями, роблячи висновки про успішність/провал політики верховної влади та місцевих адміністраторів. Це дозволяє виділити *першу* групу мемуарів, написаних приїжджими чиновниками, з їх оцінками функціонування судових структур.

Одразу після інкорпорації правобережних територій 1793 р. до Житомира прибув колезький радник П. Батурин (1740 або 1741–1803) (Батурин, 1918а; Батурин, 1918б), який завдяки протекції генерал-губернатора М. Кречетникова повинен був очолити палату кримінального суду Волинської губернії. Згідно з тогочасною традицією Пафнутій Сергійович прийшов на статську службу з війська (вийшов у відставку підполковником): спочатку був

¹ До прикладу, зі спогадів П. Габбе, датованих 1826 р., дізнаємося про становище в окремих монастирях (Дермань, Почаїв) та населених пунктах. Описуючи м. Дубно, автор зазначає, що свого часу воно було центром контрактового життя і до сих пір окремі поміщики приїжджали сюди; Кременець описується як «найкраще повітове місто Волинської губернії», насамперед завдяки Волинському ліцею (Габбе, 1827а, с. 280, 282); звертається увага на чистоту Житомира та пишність бердичівських ярмарок (Габбе, 1827а, с. 14). Загалом праця відображає тогочасний рівень історичних знань про край.

радником палати цивільного суду в Калузі, згодом – на цій же посаді у кримінальній палаті в Тулі (Кукушкина, Шишкін, 1988). Проте до відкриття губернії роботи йому не знайшлося. Зазначимо й про непересічність приїжджого чиновника, який приступив до вивчення «польських законів у статутах і конституціях». Для розуміння місцевого судочинства, яке продовжувало функціонувати, він відвідував судові засідання, які справили у нього двоє враження: з одного боку – численні зловживання, з іншого – швидкий розгляд справ. Мемуарист ознайомився з процедурою судочинства. Його, знайомого з формальним судочинством, коли судді в імперському суді розглядали підготовлені письмові матеріали, шокував судовий розгляд: у залі був один стіл, за яким «сиділо троє судячих», та за кілька метрів перила. З подивом він не побачив ні піддячих, ні повітчиків, ні протоколістів, ні секретарів, а всі справи вирішували троє посадовців. Процедура мала наступний вигляд: повірений коротко усно представляв хід справи, позивач обвинувачував відповідача, той виправдовувався. За наявності сторони надавали письмові докази. Судді, розглянувши справу і обговоривши її, одразу ж оголошували рішення та один з трьох, який був писарем, записував рішення до протоколу і видавав сторонам декрет (*письмове рішення. – авт.*). За день судді вирішили десять справ, а один з палестрантів (адвокатів) зауважив, що така ж процедура була в «Польщі» і подеколи розглядалося до 30 справ. Така швидкість подобалася російському чиновнику, хоча він постійно згадував про багато «незручностей і зловживань» (Батурина, 1918а, с. 205, 209–210).

Згодом влада приступила до трансформацій у судовій сфері, учасником яких став колезький радник. Зі сторінок мемуарів проглядається процес втручання до організації судочинства перехідного періоду: всі рішення судів, всупереч річпосполитській процедурі, за наказом генерал-губернатора Т. Тутолміна повинні були надходити на перевірку до спеціального чиновника, який після розгляду зі своїми пропозиціями подавав їх губернатору. Таке розпорядження схвалене П. Батуриним, який власне і був цим «спеціальним чиновником», адже сторона, яка зазнала поразки, могла сподіватися на реванш (річпосполитські суди ніким не контролювалися). На переконання приїжджого чиновника річпосполитська судова процедура при детальнішому знайомстві виявилася незадовільною. Для ілюстрації він наводить три справи. Згідно з першою – шляхтич Івашкевич придбав маєток, згодом колишній власник роздав векселі, не маючи вже майна. Житомирський земський суд присудив стягнути з Івашкевича заборгованість. Проте російський чиновник заблокував таке рішення, одночасно пропонуючи оштрафувати суд за порушення правосуддя і законів. В іншому випадку чиновник для відміни «несправедливих» рішень використав Литовський статут (арт. 28 і 43 розд. II та арт. 75 розд. IV). Такий стан справ дав підстави прийти до висновку, що насправді річпосполитська процедура «... не є така добра, як йому здавалося...». Претензії до роботи судів полягали в стягуванні кондемпнатів (штраф за неявку до суду – 44 злотих позивачу і 22 – суду) і констатації фактів, що секретарі, які краще знали закони, не «підправляли» суддів (Батурина, 1918b, с. 99–103).

Одним з найцікавіших та найцінніших джерел з історії Російської імперії першої третини XIX ст. виступають мемуари віцегубернатора Бессарабії (1824–1826) і градоначальника Керчі (1826–1828) Ф. Вігеля (1786–1865). Знайомий з життям вищих прошарків і окремих регіонів, він лише епізодично звернувся до правобережних губерній, зауваживши, що «Подільська губернія, рай земний, але як до нього потрапити? Поляки заважають Росіянам у ньому селитися» (Вигель, 1865, с.107). Єдиний представник судових структур регіону, хто потрапив до поля зору автора, був колишній голова Волинського надвірного суду (1798–1799) надвірний радник О. Кршижановський (Шевчук, 2018, с. 184–186). Негативне ставлення до цієї постаті зумовлене тим фактом, що колишній голова суду змінив батька мемуариста на посаді пензенського губернатора (1809–1811) та прославився хабарництвом. Описуючи його перебування на посаді, Ф. Вігель згадує лише глузливі слова губернатора про свій житомирський період: «Бердичівський у Волинській губернії ярмарок дає 30 000 руб. сріблом губернатору, а мені тут купчихи піднесли три пуди цукру» (Вигель, 1864, с.97).

Поряд зі спогадами П. Батурина, добре знайомого з «внутрішньою кухнею» судової влади внутрішніх губерній, важливого значення набуває щоденник пензенського віцегубернатора (1791–1796) та владимирського цивільного губернатора (1802–1812) І. Долгорукого, який відвідав Київ у 1817 р. Сановника шокувало побачене у губернії. У приватному містечку Богуславі, яке належало графині Браницькій, як у повітовому центрі були розташовані одночасно і коронні чиновники, і приватні офіціалісти. Автор зауважував, що слідство у нижніх земських судах і кримінальне судочинство у повітових судах здійснювалося на російській мові та згідно з російськими законами, а цивільне – і за польськими, і за російськими законами та на польській мові. У Києві обирали «суддю генерального», який керує «цивільною палатою» та пише протоколи «на польській мові!». Викликало критику і польськомовне судочинство, адже потребувало багато зусиль, часу і перекладачів (особливо складно було приїжджим, які не володіли польською). Нарікання викликало і те, що у Київській губернії «... лише 23 поміщика з польської шляхти» і тому незрозуміло навіть їм відновили привілеї у судочинстві. Він навіть

критикував Павла I за запровадження річпосполитського судочинства та польської мови, позитивно оцінюючи політику Катерини II (Долгорукий, 1870, с. 88–89).

Сановник дійшов до того, що розрізняв поляків і росіян: у перших є Статут і конституція, а в других – цар та іменний указ. Це дало підстави стверджувати, що два народи управляються однією владою, але за різними законами. Під час обіду у заможного поміщика Казарінова І. Долгорукий побачив, що до нього почали приїжджати підсудки і повітові писарі, які прохали допомоги у переобранні їх на вересневих виборах у Києві, що нагадувало аналогічні процеси у внутрішніх губерніях. На думку мемуариста, доходило до абсурду, коли російському поміщику приносили повістку з нижнього земського суду польською мовою. Критикувалося запровадження польських судів, статутів і мови замість того, щоб примусити поляків «танцювати під дудку росіян», останні змушені були пристосовуватися до їхніх установ і вчити мову. Особливе незадоволення викликав статус шляхти, коли змішувалися дворяни (Браницькі, Понятовські та інші) і шляхта, яка не мала документів, але легалізувала свій статус через виборну службу підсудками, підкомор'ями чи повітовими писарями, отримуючи «чин, клас» (Долгорукий, 1870, с. 140, 149–151).

До другої групи можна віднести спогади представників місцевого шляхетства, добре знайомого з функціонуванням судових структур. Для розуміння причин участі нобілітету в діяльності судів, прискіпливого ревізування справ і бюрократизації роботи слугує соціологічна «теорія еліт». В. Парето відносив до еліти вищі класи з політичним і соціальним впливом та здебільшого багатством. Італійський соціолог переконував, що якщо еліта не готова боротися за збереження свого впливу і перебуває у занепаді, то вона має поступитися іншій еліті, більш «мужній і твердій» (Парето, 2002, с. 265, 273). Тому участь шляхтичів можна оцінювати як своєрідну «шляхетську повинність», бажання зберегти свій вплив за втрати державності зі сподіваннями на краще майбутнє. Зацікавленість у домінуванні в суспільному житті вимагало від мемуаристів-шляхтичів звертати увагу на позитивні сторони діяльності річпосполитської судової процедури і локальних посадовців, адже вони забезпечували соціальну стабільність у регіоні.

Картину повсякденного життя Волині подано в спогадах Яна Дуклана Охоцького. Не обмежуючись власними партикулярними справами, автор представив окремі епізоди, пов'язані з функціонуванням судових структур Волинської губернії. З огляду на те, що мемуари писалися у 76-річному віці, зустрічаються певні неточності, що однак, не може зіпсувати загальної картини. До прикладу, перша згадка про помпезне відкриття Волинської губернії і дворянські вибори помилково датована 1797 р. (Крашевський, 1874, с. 37), хоча насправді це відбулося 6 серпня 1796 р. (ПСЗРІ-1, т. 23, № 17512, с. 940). Детально описуючи процедуру виборів автор звертає увагу на патріотичне піднесення, яке охопило шляхетське суспільство. Він зауважує: «Ми (шляхта. – авт.) дуже мало розуміли суть нових посад». Зміну польської політики Павла I пов'язував із графом Ю. А. Іллінським, у судовій сфері це проявилось в «... поверненні наших законів і судочинства на «нашій» мові» та поновленні земських судів (*повітових. – авт.*) і трибуналу. Та й сам головний герой втратив посаду чуднівського справника, але був обраний підсудком Житомирського повітового суду, роботу якого він оцінював позитивно, не вдаючись у подробиці (Крашевський, 1874, с. 40, 42–44). Дотримуючись світського способу життя, Я. Охоцький змушений був дати банкет, зазначивши, що це дорого і «витрати були вище становища засідателя». Загалом шляхетська партія Волинської губернії позитивно оцінювали правління Павла I та сумували з приводу його смерті. Проте й Олександр I виправдав їх сподівання. Цілий пласт інформації присвячено службі посадовців Волинського головного суду¹. У характеристиці голови цивільного департаменту Тележинського зазначалися енергія, самовідданість, прекрасне знання законів і освіченість. При цьому згадувалося, що добросовісна служба коштувала йому 200 000 злотих (Крашевський, 1874, с. 52, 54–55).

Окремий сюжет присвячено масонству у Житомирі і його впливу на ситуацію в губернії, у т. ч. й на судову сферу. О. Пипін пов'язує виникнення у 1787 р. в Житомирі ложі «Розсіяний морок» з діяльністю лікаря Ф. Гінча. Нові відомості про ложу з'явилися за Олександра I. 1817–1821 рр. коли вона працювала на польській і французькій мовах (Пыпин, 1916, с. 519). Очевидно, що враховуючи закритий характер масонського руху, частина дослідників послуговувалася у тій чи іншій формі спогадами Я. Охоцького, який, описуючи діяльність

¹ Губернська ревізійно-апеляційна установа. Складалася з двох департаментів – кримінальних і цивільних справ. До складу кожного входили обрані шляхтою на три роки голова та три засідателі, представники місцевої еліти та від корони по одному раднику і секретарю. До першого департаменту в обов'язковому порядку на ревізію надходили всі кримінальні справи, до другого – за апеляцією цивільні справи. Волинський головний суд здійснював керівництво судами першої інстанції: повітовими та підкоморськими судами, магістратами та ратушами. Завданням було забезпечення соціальної стабільності в регіоні (Шевчук, 2019; Шевчук, 2020).

венерабля Франца Гінча (Крашевский, 1874, с. 83)¹, згадує про шлюб його дочки з «І» (фігурує під таким псевдонімом), що відкрило йому шлях до членства у ложі. Я. Охоцький описував його як такого, який не мав «виховання» і певних талантів, але був спритний і вмів користуватися ситуацією для досягнення своїх цілей. Після смерті Гінча новим очільником став колишній офіцер польських військ «L». Вони разом утворили нове керівництво ложею і розпочали залучати молодих багатіїв, збираючи з них гроші. Масони безуспішно спробували залучити волинського губернатора В. Гіжицького, який хоча й відмовився, проте обіцяв сприяння (Крашевский, 1874, с. 84). На виборах 1817 р. головою цивільного департаменту Волинського головного суду обрано Ю. Пінінського, який не займався справами. Радником департаменту був «І», який і вирішував усі справи. Виступити проти масонів не наважувався навіть губернатор, а Ю. Пінінський встановив у справі Малиновського «такий декрет, що той зійшов з глузду». Мемуарист пов'язував діяльність другого департаменту з діяльністю «І», лише зауважує, що обраний 1824 р. (*насправді вибори були 1823 р. – авт.*) головою цивільного департаменту Піотровський зумів дещо обмежити вплив «І». Зрозумівши у чому справа, голова департаменту діяв згідно із законами і не дозволяв дирекції ложі маніпулювати собою. Характеризуючи наслідки виборів 1827 р., вказано, що головою кримінального департаменту обрано Бержинського, а цивільного – Яловицького (останній 15 років був повітовим рівненським маршалом). Проте «І», користуючись «слабкістю і безхарактерністю» останнього, продовжував керувати справами департаменту, що дало початок великим зловживанням у майбутньому (Крашевский, 1874, с. 91–92, 95–96, 104).

Хто ж був цей загадковий член дирекції масонської ложі «Розсіяний морок», який мав настільки великий вплив на судову владу і чи насправді він мав його? І. Ярмошик наводить слова Ю. Крашевського з передмови, що спогади Я. Охотського були доволі популярними і ходили у рукописних списках серед обивателів Волині, передаючись з рук у руки (Ярмошик, 2009). Та їх неоднозначно сприйняли тогочасною елітою. Хтось був незадоволений оцінками мемуариста, інші були його недругами. Однобока оцінка масонської ложі та критика кадрового складу та діяльності цивільного департаменту Волинського головного суду неодмінно повинна викликати спростування. Антоній Пауша² чотири рази обраний засідателем (до кримінального департаменту у 1814 і 1817 рр., цивільного – 1820 і 1823 рр.) (Шевчук, 2022, с. 244, 564) виступив у ролі захисника. Згідно з формулярним списком 1823 р. зазначено, що Пауша 1810 р. закінчив Віленську академію та до свого обрання 1814 р. засідателем кримінального департаменту перебував у маєтку. У власності в Житомирському повіті мав 445 кріпаків. Станом на 1823 р. був неодружений (Шевчук, 2022, с. 246; ДАЖО, ф.16, оп.1, спр. 39, арк.1 зв.–2). Його відповідь наведено А. Є. Івановським, який при цьому жалкує, що представники локальної еліти були під впливом масонської пропаганди, замість того, щоб бути «більш корисними суспільству» (Iwanowski, 1876, s.166). Звертаючись до постаті автора протестації, А. Івановський вказує, що А. Пауша в «унії 1825 р.» з росіянами був одним з депутатів від Волині, для укладання угод і договорів. Йому вдалося не потрапити під хвилю арештів і про нього забули. 1831 р. він взяв участь у збройному повстанні в Овруцькому повіті та був засуджений до каторги і засланий до Сибіру. Йому вдалося зберегти від конфіскації свій нерозділений (з братом. – авт.) маєток. Провівши 25 років у Сибіру та не отримуючи підтримки від брата, він повернувся до Житомира, де йому потрапили до рук мемуари Я. Охоцького. Звинувачуючи його у приписуванні собі становища, якого він не мав, та у перекручуванні фактів А. Пауша, як свідок і свого часу впливовий посадовець, взявся у віці 80 років писати відповідь (Iwanowski, 1876, s. 263–264).

Зі спогадів А. Пауші розуміємо, що таємничим «І» був Юзеф Залеський (15 лютого 1778 (1771) – 5 лютого 1830³). Відповідно до формуляру за 1828 р. він був колезьким асесором й обіймав посаду радника цивільного департаменту Волинського головного суду. Походив зі шляхти, не мав власності (у дружини зазначено 29 кріпаків) та зазначено про 5-річного сина і 10-річну дочку. 1792 р. вступив на військову службу корнетом до Смоленського драгунського полку,

¹ П. Абрамович і В. Гнатюк присвятили спеціальне дослідження родині Гейнчів (Гінчів). Послугуючись архівними матеріалами автори вказують, що Франц-Кароль Гейнч народився у родині полковника польського війська і був охрещений під Краковом 1756 р. З 1775 р. перебував на польській військовій службі лікарем. Не вдалося встановити точної дати переїзду до Житомира, 1790 р. вже був тут і з 1793 р. був карантинним лікарем (очевидно у чині колезького радника). Станом на 1821 р. мав у власності с. «Гіннесівку» з 20 кріпаками чоловічої статі та 28 – жіночої. Мав дочку Емілію-Францишку (1806 р. н.) та сина, згодом письменника, Кароля-Августа (1810 р. н.). (Абрамович, Гнатюк, 1928, с.100–102).

² У російській документації вживається прізвище «Павша» (Месяцеслов, 1816, с.495).

³ Дані згідно з Є. Івановським (Iwanowski, 1876, s. 256). Викликає застереження дата народження, адже відповідно до формуляру за 1828 р. зазначено вік 57 р, отже, рік народження – 1771. Також у формулярі дописана дата смерті – 5 лютого 1830 р. (ДАЖО, ф. 16, оп. 1, спр. 22, арк. 1 зв., 2 зв.–3).

наступного року отримав поручика та 1797 р. подав у відставку. Виборну службу розпочав 1801 р. депутатом Волинської дворянської комісії та 1805 р. отримав титулярного радника. Цього ж року розпочалася його служба засідателем у департаментах Волинського головного суду (обраний 1805, 1808, 1811, 1814 і 1817 рр.), а 1818 р. призначений радником цієї апеляційно-ревізійної установи. 1821 р. був нагороджений орденом св. Володимира 4 ступеня за виборну службу протягом трьох термінів (ДАЖО, ф.16, оп.1, спр.22, арк.1 зв.–3). Отже, робота у департаментах Волинського головного суду розпочалася задовго до його участі у масонській ложі.

Я. Охоцький звинувачував Ю. Залеського в інтригах та впливові на В. Ґіжицького, приписував тому участь у всіх конфліктах тогочасного періоду. Водночас волинський губернатор повністю керувався власною думкою (Iwanowski, 1876, s. 264–265), що стверджував і сам Я. Охоцький, вважаючи, що невміння стримуватися постійно шкодило йому (Крашевський, 1874, с. 102). А. Пауша зазначав, що Залеський був «шляхетним і товариським» улюбленцем, дім його відкритий для «публічного життя». 1817 р. він одружився зі вже згадуваною Францишкою Ґейнч. А. Павша розглядав діяльність житомирської ложі, до якої входило багато знатних і багатих осіб, з патріотичного боку. Відкидаючи звинувачення про великі внески, він стверджував про контроль за використанням рахунків. Образом ж Я. Охоцького пояснював не його релігійністю, а тим, що незважаючи на всі зусилля, той не зміг увійти до складу ложі (Iwanowski, 1876, s. 265–266). Перевагою А. Пауші над Я. Охоцьким стало краще знання кадрового складу департаментів Волинського головного суду, що в очах сучасників виставляло його суперника у «невигідному світлі» (Iwanowski, 1876, s. 268–270)¹. Проте автор не розкривав механізмів діяльності департаментів, а обмежувався короткими характеристиками окремих голів департаментів: обраний 1805 р. Т. Тележинський за три роки важкої праці втратив здоров'я і частину статків, що й не викликало у нього бажання продовжувати службу; обраний 1808 р. головою цивільного департаменту князь Д. Четвертинський своєю працею залишив по собі найкращу пам'ять, чому сприяло й світське життя його дружини; обраний 1811 р. головою цивільного департаменту Ю. Бачинський мало уваги приділяв службі, а більше переймався своїми особистими справами у Петербурзі. Як засідатель кримінального департаменту молодий А. Пауша брав участь у роботі комісії з розслідування зловживань М. Комбурлея, високо оцінюючи роботу голови цивільного департаменту А. Домбровського, призначуваного очолювати слідство. Навіть пристрасть останнього до гри у карти виставлено у вигідному ракурсі: у Житомирі не грав, а лише після повернення до села. І хоча всі були визнані винними та вирок надіслано до Сенату, але справа тягнулася до смерті колишнього волинського губернатора (Iwanowski, 1876, s. 268–271). В оцінці А. Пауші, обраний головою цивільного департаменту Ю. Пінінський постає знавцем права, який настільки досконало розумів справу, що «переривав адвоката і диктував рішення суду», пояснюючи за потреби своє рішення. Тому настільки образливим було звинувачення його у пиятиках. Стосовно ж справи Кетана Маліновського, то його не судив Ю. Пінінський, а С. Карвицький, Ю. Залеський і А. Пауша. Обраний 1823 р. головою цивільного департаменту Є. Піотровський був ретельним і старанним на посаді. Мемуарист стверджує про добрі стосунки між В. Ґіжицьким і Ю. Залеським, оскільки останній 1826 р. був присутнім на похоронах колишнього губернатора (Iwanowski, 1876, s. 275, 280, 284–285).

Спогади М. Чайковського займають особливе місце в історії України. Проте місця для судової влади, на жаль, у них не знайшлося. Єдиною і до того ж негативною стала згадка про гостювання автора у садибі магната Стецького, єдиний син якого (Людвіг), не дивлячись на всі зусилля ксьондза Жебровського, не зміг «дійти до третього класу». Проте такі «успіхи» не завадили йому обіймати посаду голови Волинського головного суду (Чайковский, 1891, с. 255) (*станом на 1824 р. очолював тимчасовий кримінальний департамент. – авт.*).

Справжньою подією у культурному житті Волині стали «Pamiętniki z życia» Єви Фелінської (1793–1859) (Felińska, 1859), які охоплювали події від її народження до 1822 р. В. Єршов наголошує на унікальності мемуарів та їх значенні в історії літератури та культури краю (Єршов, 2008, с. 475). Характеризуючи ставлення авторки до ролі судової влади у житті тогочасного соціуму, передусім звернімо увагу, що її чоловіка Герарда Фелінського на виборах 1820 р. обрано засідателем до кримінального департаменту Волинського головного суду (Шевчук, 2022, с. 564). Констатуючи результати обрання чоловіка на посаду, мемуаристка наполягає на неочікуваності такого результату не лише для неї, але й для Герарда, який проїхав 300 верств виключно для ознайомлення з ситуацією на виборах. У дружини, хоча це не співпадало з її планами, не виникло жодного заперечення проти посади, до того ж вона зазначила, що «...громадянинові належить служити своїм співвітчизникам». Зауважимо, що

¹ Його дані в основному підтверджені архівними матеріалами (журналами засідань департаментів Волинського головного суду) та «Месяцесловами...» за відповідні роки (Шевчук, 2022, с. 561–564).

.....
шляхетська корпорація цікавилася результатами виборів і змінами урядників (Felińska, 1859, s. 358–359).

Твір наповнений не лише фактами з життя суспільства, описами природи тощо, але й власними роздумами. Порівнюючи життя предків із сучасними реаліями, Є. Фелінська переконує, що становище шляхти раніше було складнішим, адже вони захищали країну, керували нею, опікувалися судочинством і зовнішніми справами; зараз же багато з цих обов'язків відійшли у майбутнє: країна не потребує оборони, татари не нападають, військо складається з представників різних «класів», адміністрування і судівництво обходяться без участі шляхти. Єдине, що залишилося зі старих часів – «зв'язок зі селянами» (Felińska, 1859, s. 208–209). Що ж давало підстави авторці зробити висновок про втрату елітою впливу у судочинстві, адже шляхта обирали своїх урядників до підкоморських і повітових судів, засідателів та голів до департаментів Волинського головного суду? Описавши процедуру купівлі своїм чоловіком землі за 50 000 злотих, вона звертає увагу, що раніше за Литовським статутом процедура набуття майна не була настільки складною. Окрім цього, раніше прозорість у цивільних справах привчала молодь до вивчення права з дитинства. За її спостереженнями кожен шляхтич, маючи справи у суді, приходив туди з сином-підлітком, який таким чином знайомився з правом. Описуючи процес вступу у володіння нерухомістю, Є. Фелінська нарікала на необхідність сплати до казни відсотків з купчої (за *річпосполитських часів не було платежів, за імперського панування стягували 6 % від суми угоди; локальна шляхта постійно намагалася уникнути обов'язкових платежів. – авт.*) і зазначала, що «... зараз право стало мистецтвом, доступним лише для обраних, а невігласи мали щедро платити за своє невігластво» (Felińska, 1859, s. 301–302).

Висновки. Судова влада не знайшла належного відображення у спогадах та оцінках сучасників. Заради збільшення привабливості мемуаристи більше зосереджувалися на описі приватного життя з гастрономічними вподобаннями, любовними інтригами, вдалими / невдалими оборудками тощо. Судові справи видавалися авторам нецікавими, заплутаними, можливо не завжди справедливо вирішеними. Для приїжджих російських чиновників важливим було показати з негативного боку річпосполитську судову процедуру (П. Батурич) для прикрашання імперського судочинства. І. Долгорукий загалом не зрозумів тонкощів імперської політики та особливостей функціонування судової влади в регіоні. Його поверхові антишляхетські судження мали на меті скасування політики верховної влади з пошуку компромісів з місцевою елітою та були радше відображенням поглядів місцевих адміністраторів, які виступали за відновлення судових порядків відповідно до «Учреждений...» 1775 р.

Місцеві мемуаристи переважно не заглиблювалися у судові процедури, не бажаючи показувати й незадоволення роботою установ, що підривало авторитет локальної шляхти. З іншого боку, вони не бачили у них «нічого цікавого». У полі їх зору перебували представники судових структур. Оцінки авторів різняться, проте дають можливість зрозуміти важливість обіймання виборних посад для нобілітету, набутий ними соціальний капітал, боротьбу за владу між партіями. Нерідко на їх судження щодо діяльності посадових осіб і роботи установ впливали особисті вподобання (Я. Охоцький) або бажання прикрасити дійсність і виправдати своїх колег (А. Пауша). На цьому фоні по-справжньому глибокими виступають «Pamiętniki...» Є. Фелінської, яка розуміла руйнівні наслідки втручання імперської влади у місцеве судочинство, що призвело до відсторонення шляхти від судової влади.

Дослідження спогадів та оцінок дозволяє «відчути епоху» і зрозуміти, що окрім бенкетів, полювань й інтриг було повсякденне життя суспільства, яке потребувало соціальної стабільності та відчуття захищеності, чого не можна досягнути без ефективної судової влади.

Подяка. Висловлюю щирі вдячність працівникам Державного архіву Житомирської області й Валентині Шандрі, Оксані Маркевич за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження та публікації цієї статті.

Джерела та література:

Felińska, E. (1859). *Pamiętniki z życia. Serya 2. T. II*. Wilno, 407 s.

Iwanowski, E. (1876). *Wspomnienia lat minionych. T. 1*. Kraków, 601 s.

Абрамович, П., Гнатюк, В. (1928). Ще раз про Гейнча (Гінча) [Once again about Heinch (Hinch)]. *За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початку XX ст. Кн. 2*. Київ: Державне видавництво України, 99–102.

Батурич, П. (1918а). Записки. *Голос минувшего. № 4–6 (апрель–июнь)*. Москва, 173–210.

Батурич, П. (1918б). Записки (продолжение). *Голос минувшего. № 7–9 (июль–сентябрь)*. Москва. 99–132.

Вигель, Ф. (1864). *Воспоминания Ф. Ф. Вигеля, в 7 частях, ч. 3*. Москва: В университетской типографии. 186 с.

- Вигель, Ф.** (1865). *Воспоминания Ф. Ф. Вигеля, в 7 частях, ч. 6*. Москва: В университетской типографии. 149 с.
- Габбе, П.** (1827a). Прогулка за Днпром. *Московский телеграф*. № 4. 267–285.
- Габбе, П.** (1827b). Прогулка за Днпром. *Московский телеграф*. № 5. 5–19.
- ДАЖО** – Державний архів Житомирської області.
- Долгорукий, И.** (1870). *Дневник путешествия в Киев 1817 г.* Москва: Имп. О-во истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 280 с.
- Єршов, В.** (2008). *Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності*. Житомир: Полісся, 624 с.
- Зайончковский, П.** (1977). *История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях, т. 2, ч. 1. 1801–1856*. Москва, Издательство: Книга, 367 с.
- Крашевский, Ю.** (1874). *Рассказы о польской старине. Записки XVIII века Яна Дуклана Охотского с рукописей, после него оставшихся, переписанные и изданные Ю. Крашевским*. Санкт-Петербург: Типография П. П. Меркульева. 319 с.
- Кукушкина, Е., Шишкин, А.** (1988). Батулин Пафнутий Сергеевич. *Словарь русских писателей XVIII века. Вып. 1 (А–И)*. Ленинград. 68–70.
- Маркевич, О.** (2020). Державна служба у Волинській губернії у спогадах та оцінці сучасників (кінець XVIII – перша половина XIX століття). *Емінак: науковий щоквартальник*. № 2 (30). 45–55. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).405](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).405)
- Месяцеслов** – *Месяцеслов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1816, в 2 частях, ч. 2*. Санкт-Петербург: Имп. Академия наук, 540.
- Парето, В.** (2002). Социалистические системы. *Теоретическая социология: Антология, в 2 частях, ч. 1*. Москва: Книжный дом «Университет», 249–313.
- ПСЗРИ-1** – *Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое. С 1649 по 12 декабря 1825 г.: в 45 т.* Санкт-Петербург: Тип. Второго отделения Собственной е. и. в. канцелярии, 1830.
- Пыпин, А.** (1916). *Русское масонство: XVIII и первая четверть XIX в.* Петроград: Изд. «Огни», 584 с.
- Чайковский, М.** (1891). Записки Михаила Чайковского (Садык-паши) [Notes of Mikhail Tchaikovsky (Sadik Pasha)]. *Киевская старина*. Т. 32. 255–268.
- Шевчук, А.** (2018). Волинський надвірний суд (1798–1801): заснування, структура та діяльність. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Вип. 28*. 179–202.
- Шевчук, А.** (2019). Соціальне значення діяльності кримінальних департаментів головних судів Правобережної України (1797–1831 рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 30*. 9–19. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-9-19>
- Шевчук, А.** (2020). Цивільні департаменти головних судів Правобережної України (1797–1831): імперські практики у річпосполитівській судовій традиції. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. Вип. 31*. 17–29. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-31-17-29>
- Шевчук, А.** (2022). *Судова влада в житті суспільства Правобережної України (кінець XVIII – перша третина XIX ст.): монографія*. Житомир: Видавець Євенок О. О., 580 с.
- Ярмошик, І.** (2009). Події Волинської історії у висвітленні польського мемуариста Яна Дуклана Охотського (кінець XVIII – початок XIX ст.). *Часопис Української історії*. 14. 119–124.

Andrii V. Shevchuk

Zhytomyr Ivan Franko State University
Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)

The Judiciary of the Right-Bank Ukraine (the End of 18th – the First Third of the 19th Century) in Memoir Literature

Abstract. *The purpose of the article is to determine the conditions of functioning of the judiciary of the Right-Bank Ukraine during the imperial policy of seeking compromises with the gentry for the sake of establishing itself in a socio-ethnically complex border region in the late eighteenth and early nineteenth centuries. The methodology of the research is based on a combination of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-systemic, historical-typological) methods with the principles of historicism, systematicity, and scientificity, which allowed us to focus on assessing the position of judicial structures in the memoirs of visiting officials and local gentry. The prosopographical method made it possible to study the personalities of memoirists and individual court officials in the aggregate of their individual qualities*

and relationships with others. **Scientific novelty** of the work lies in the study of the activities of the judicial structures of the right-bank provinces in the context of the imperial policy of granting concessions to the local elite in the memoirs of visiting Russian officials and representatives of the local gentry. Certain provisions set forth in the memoirs are confirmed / refuted based on the use of a set of published and archival sources. **Conclusions.** The judiciary was not properly reflected in the memoirs and assessments of contemporaries. To increase their appeal, memoirists focused more on describing private life, and court cases, by and large, seemed uninteresting, confusing, and perhaps not always fairly resolved to the authors. For visiting Russian officials, it was important to show the negative side of the Rzeczpospolita judicial procedure to embellish the imperial judiciary; they did not always understand the intricacies of imperial policy and the peculiarities of the functioning of the judiciary in the region. Local memoirists mostly did not delve into judicial procedures, not wanting to show dissatisfaction with the work of institutions, which would undermine the authority of the local gentry. Their focus was on judicial officials. The authors' assessments differ, but they make it possible to understand the importance of holding elected positions for nobility, the social capital they acquired, and the struggle for power between parties. E. Felinska understood the devastating consequences of the interference of the imperial authorities in local judicial proceedings, which led to the removal of the nobility from the judiciary. The study of memoirs and assessments allows us to "feel the era" and understand that in everyday life there was a demand for social stability and a sense of security, which could not be achieved without an effective judiciary.

Key words: imperial policy, Freemasons, judiciary, memoirs, right-bank provinces, Rzeczpospolita judicial tradition.

References:

- Abramovych, P., Ghnatjuk, V.** (1928). *Shhe raz pro Ghejncha (Ghincha) . Za sto lit. Materialy z ghromadsjkogho j literaturnogho zhyttja Ukrainy XIX i pochatku XX st. Kn. 2.* Kyjiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928. 99–102. [in Ukrainian].
- Baturin, P.** (1918a). Zapiski [Notes]. *Golos minuvshogo. № 4–6 (aprel–iyun).* Moskva, 173–210. [in Russian].
- Baturin, P.** (1918b). Zapiski (prodolzhenie) [Notes (continued)]. *Golos minuvshogo. № 7–9 (iyul–sentyabr).* Moskva. 99–132. [in Russian].
- Chaykovskiy, M.** (1891). Zapiski Mikhaila Chaykovskogo (Sadyk-pashi). *Kievskaya starina. T. 32.* 255–268. [in Russian].
- DAZhO** – Derzhavnyj arkhiv Zhytomyrskoji oblasti [State Archive of Zhytomyr Region]. [in Russian].
- Dolgorukiy, I.** (1870). *Dnevnik puteshestviya v Kiev 1817 g. [Diary of a trip to Kiev in 1817].* Moskva: Imp. O-vo istorii i drevnostey ros. pri Mosk. un-te, 280 s. [in Russian].
- Gabbe, P.** (1827a). Progulka za Dneprom [A walk along the Dnipro]. *Moskovskiy telegraf. № 4.* 267–285. [in Russian].
- Gabbe, P.** (1827b). Progulka za Dneprom [A walk along the Dnipro]. *Moskovskiy telegraf. № 5.* 5–19. [in Russian].
- Felińska, E.** (1859). *Pamiętniki z życia [Memoirs of a lifetime]. Serya 2. T. II.* Wilno, 407 s. [in Polish].
- Iwanowski, E.** (1876). *Wspomnienia lat minionych [Memories of years gone by]. T. 1.* Kraków, 601 s. [in Polish].
- Jarmoshyk, I.** (2009). Podiji Volynskoji istoriji u vysvitleni poljsjkogho memuarysta Jana Duklana Okhotsjkogho (kinecj XVIII – pochatok XIX st.) [The events of Volyn history in the reflection of the polish memorialist Jan Duklan Ochotsky at the end of the XVIII century and at first half of the XIX century]. *Chasopys Ukrainjskoi istoriji. 14.* 119–124. [in Ukrainian].
- Jershov, V.** (2008). *Poljsjka literatura Volyni doby romantyzmu: ghenologhija memuarystychnosti [Polish literature of Volhynia in the Romantic Period: genealogy of memoirs].* Zhytomyr: Polissja, 624 s. [in Ukrainian].
- Zayonchkovskiy, P.** (1977). *Istoriya dorevoljutsionnoy Rossii v dnevnikh i vospominaniyakh, t. 2, ch. 1. 1801–1856 [History of pre-revolutionary Russia in diaries and memoirs, vol. 2, part 1. 1801–1856].* Moskva, Izdatelstvo: Kniga, 367 s. [in Russian].
- Krashevskiy, Yu.** (1874). *Rasskazy o polskoy starine. Zapiski XVIII veka Yana Duklana Okhotskogo s rukopisey, posle nego ostavshikhsya, perepisannyya i izdannyya Yu. Krashevskim [Stories of Polish antiquity. The Notes of the 18th century by Jan Duclan Ochotski from the manuscripts he left behind, copied and published by J. Kraszewski].* Sankt-Peterburg: Tipografiya P. P. Merkuleva. 319 s. [in Russian].
- Kukushkina, Ye., Shishkin, A.** (1988). Baturin Pafnutiy Sergeevich [Baturin Paphnutiy Sergeevich]. *Slovar russkikh pisateley XVIII veka. Vyp. 1 (A–I).* Leningrad. 68–70. [in Russian].
- Markevych, O.** (2020). Derzhavna sluzhba u Volynskij ghuberniji u spoghadakh ta ocinci suchasnykiv (kinecj XVIII – persha polovyna XIX stolittja) [Civil Service in Volyn Province in Memories and

- Assessments of Contemporaries (Late 18th – First Half of the 19th Century)]. *Eminak: naukovyj shhokvartalnyk*. 2 (30). 45–55. [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).405](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).405)
- Mesyatseslov** – *Mesyatseslov s rospisyu chinovnykh osob ili obshchiiy shtat Rossiyskoy imperii na leto ot Rozhdestva Khristova 1816, v 2 chastyakh, ch. 2* [Monthly Calendar with a List of Officials or the General Staff of the Russian Empire for the Year of Nativity 1816, in 2 Parts, Part 2]. Sankt-Peterburg: Imp. Akademiya nauk, 540. [in Russian].
- Pareto, V.** (2002). Sotsialisticheskie sistemy [Socialist systems]. *Teoreticheskaya sotsiologiya: Antologiya, v 2 chastyakh, ch. 1*. Moskva: Knizhnyy dom «Universitet», 249–313. [in Russian].
- PSZRI-1** – *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie pervoe* [Complete collection of laws of the Russian Empire. Collection 1]. S 1649 po 12 dekabrya 1825 g.: v 45 t. Sankt-Peterburg: Tip. Vtorogo otdeleniya Sobstvennoy e. i. v. kantselyarii, 1830. [in Russian].
- Pypin, A.** (1916). *Russkoe masonstvo: XVIII i pervaya chetvert XIX v.* [Russian Freemasonry: 18th century and the first quarter of the 19th century]. Petrograd: Izd. «Ogni», 584 s. [in Russian].
- Shevchuk, A.** (2018). Volynskiy nadvirnyy sud (1798–1801): zasnuvannja, struktura ta dijalnistj [Volyn outer court (1798–1801): establishment, structure and activities]. *Problemy istoriji Ukrajinj XIX – pochatku XX st.* Vyp. 28. 179–202. [in Ukrainian].
- Shevchuk, A.** (2019). Socialjne znachennja dijalnosti kryminalnykh departamentiv gholovnykh sudiv Pravoberezhnoji Ukrajinj (1797–1831 rr.) [The social significance of the Criminal Departments' activities of the Supreme Courts in the Right-Bank Ukraine (1797–1831)]. *Naukovi zapysky Vinnyckogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija: Istorija.* Vyp. 30. 9–19. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-9-19>
- Shevchuk, A.** (2020). Cyviljni departamenty gholovnykh sudiv Pravoberezhnoji Ukrajinj (1797–1831): impersjki praktyky u richpospolytivskij sudovij tradyciji [Civil Departments of the Supreme Courts in the Right-Bank Ukraine (1797–1831): imperial expertise in the Polish and Lithuanian Commonwealth judicial tradition]. *Naukovi zapysky Vinnyckogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija: Istorija.* Vyp. 31. 17–29. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-31-17-29> [in Ukrainian].
- Shevchuk, A.** (2022). *Sudova vlada v zhytti suspiljstva Pravoberezhnoji Ukrajinj (kinecj XVIII – persha tretyna XIX st.): monohrafija* [The judiciary in the life of the society of the Right-Bank Ukraine (late XVIII – first third of the XIX century): monograph]. Zhytomyr: Vydavecj Jevenok O. O., 580 s. [in Ukrainian].
- Vigel, F.** (1864). *Vospominaniya F. F. Vigelya, v 7 chastyakh, ch. 3* [Memories of F. F. Vigel]. Moskva: V universitetskoy tipografii. 186 s. [in Russian].
- Vigel, F.** (1865). *Vospominaniya F. F. Vigelya, v 7 chastyakh, ch. 6* [Memories of F. F. Vigel]. Moskva: V universitetskoy tipografii. 149 s. [in Russian].

Статтю надіслано до редколегії 16.01.2023 р.

Статтю рекомендовано до друку 12.03.2023 р.